
HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

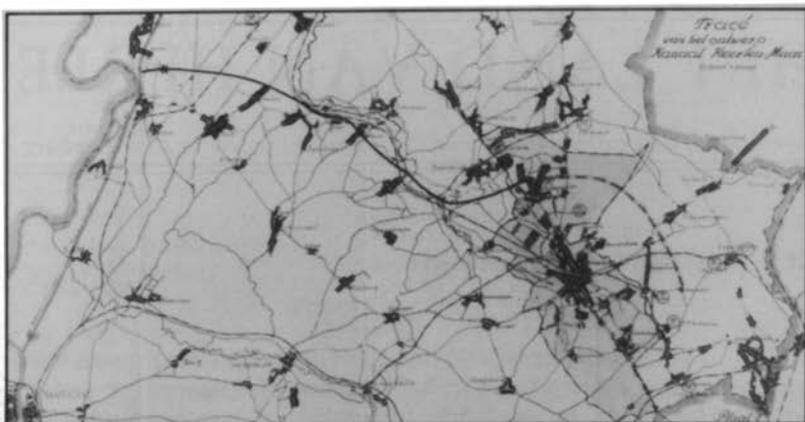

Een kanaal naar Heerlen

Het zal velen onbekend zijn dat er in de jaren twintig van deze eeuw serieuze plannen bestaan hebben om een zijkanaal te graven dat Heerlen met het geplande Julianakanaal zou verbinden. In Heerlerheide zou dan een binnenhaven aangelegd moeten worden. Zoals het zo vaak met grote veranderingen in Heerlen in het begin van deze eeuw het geval was, zo was ook hier de steenkoolexploitatie de aanleiding.

Sinds de aanleg van de spoorlijn van Herzogenrath naar Sittard (opening 30 april 1896) was Heerlen uit zijn isolement verlost. Voordien was het moeilijk om personen en goederen van en naar Heerlen te transporteren. Wilde men van de trein gebruikmaken, dan moest men eerst naar Simpelveld of naar Sittard en dat was voor een snel en economisch transport van de steenkolen natuurlijk niet bevorderlijk. Daarom ging de aanleg van de spoorlijn vooraf aan de exploitatie van de steenkolen. Maar snel en economisch zijn relatieve begrippen en wat de één snel en goedkoop noemt, vindt een ander wellicht langzaam en duur en wat in 1900 snel en goedkoop gevonden wordt, kan in 1920 langzaam en duur gevonden worden. Zo is het met het kolentransport in ieder geval gegaan.

De Staatsmijnen meldden in hun jaarverslag van 1922 dat de opbrengst voor één ton kolen f 16,40 was. Een jaar later was die prijs wel gestegen tot f 18,93, maar de verwachting was dat in de toekomst de prijzen eerder zouden dalen dan stijgen. Het was dus zaak de kostprijs omlaag te brengen. Naast de personeelskosten en de overige kosten om de kolen boven de grond te krijgen, was ook de prijs van het vervoer van groot belang. Nu bleek dat 20% van de prijs die de Staatsmijnen voor haar kolen kregen, bestemd was om de vervoerskosten te betalen. Zo moest men f 3,50 betalen om één ton kolen via het spoor naar Rotterdam en Amsterdam te transporteren. Vergeleek men dat met de transportkosten van de kolen uit het Duitse Roergebied over de Rijn naar Rotterdam, dan bleek dat transport slechts f 0,35 à f 0,60 per ton te kosten. De Nederlandse kolen hadden dus wel een zeer ongunstige uitgangspositie om op de wereldmarkt te kunnen concurreren. De mijndirecties vreesden daardoor zelfs op de duur afzetmoeilijkheden voor hun producten.

Het werd dus noodzakelijk de vervoerskosten te verlagen, omdat anders een hele bedrijfstak in moeilijkheden zou komen. Aangezien vervoer over water goedkoper was dan vervoer over het spoor (zie het Duitse voorbeeld), was het logisch dat er gedacht werd aan het graven van een kanaal. Pogingen om de Maas ook voor grotere schepen bevaarbaar te maken leden schipbreuk, omdat er met de Belgische regering geen overeenstemming te krijgen was. De Maas vormde nu eenmaal tussen Maastricht en Stevensweert de landsgrens en beide landen hadden dus zeggenschap over dat riviergedeelte. Dus werd in 1915 door de Nederlandse regering besloten de Maas van Maasbracht tot Grave te kanaliseren (het Maas-Waalkanaal zorgde vervolgens voor een korte verbinding met de Waal) en tussen Maasbracht en Maastricht een kanaal te graven (het Julianakanaal), waardoor het mogelijk was voor schepen tot een maximum laadvermogen van 2000 ton van Maastricht tot Nijmegen te varen. Overigens werd het Julianakanaal pas op 16 september 1935 officieel opengesteld.

Daarmee was al een gedeelte van het transportprobleem opgelost maar nog steeds moesten de kolen van het oostelijk mijngebied naar het kanaal via het spoor en dus werden tegelijk met het graven van het Julianakanaal plannen ontwikkeld om Heerlen via een kanaal met het Julianakanaal te verbinden. Door de toenmalige directeur van Bouw- en Woningtoezicht van Heerlen, M. v.d. Ven, werd daarover een studie verricht, die hij op 9 oktober 1924 aan het college van B. en W. aanbod¹. Uitgangspunt van deze studie waren een tweetal vragen die hij zich stelde: was het technisch mogelijk en was het financieel haalbaar? Beide vragen konden naar het oordeel van de onderzoeker positief beantwoord worden.

Wat het technisch gedeelte betreft, kan het volgende opgemerkt worden: de enige problemen die te verwachten waren, zouden eventueel verzakkingen (bij bruggen en andere kunstwerken) zijn,

omdat het kanaal door het steenkolengebied zou lopen. Die problemen waren echter op te lossen; alleen moest men in de buurt van sluizen geen steenkool ontginnen. Verdere problemen waren niet te verwachten; "een goede en elastische dichting van de bodem voorkomt dat water uit het kanaal zal wegvloeien". (p.6)

Het tracé was zodanig gekozen dat alle gebieden van de mijnexploitatie van deze waterweg zouden kunnen profiteren: ten noorden van Elsloo mondde het kanaal uit in het Julianakanaal; in oostelijke richting liep het ten noorden van Neerbeek tot aan de spoorlijn Sittard-Heerlen en volgde deze tot Nuth; ten zuiden van Nuth werd de spoorlijn gekruist waarna het ten zuiden van kasteel Hoensbroek zijn weg vervolgde naar de Ganzeweide waar tussen de Sittarderweg en de Kampstraat de haven gepland was. Ook bij de staatsmijn Maurits was een haven gepland, omdat het onzinnig zou zijn de kolen van deze mijn eerst naar Heerlen te vervoeren en vervolgens weer naar het westen terug te brengen.

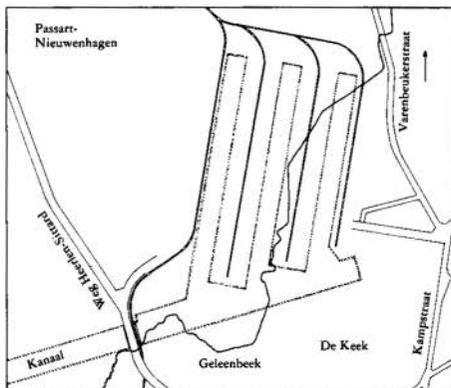
De haven te Heerlen moest de afmetingen van 500 bij 750 meter krijgen, waarin drie havenbekkens gepland waren die elk 600 meter lang en 40 tot 60 meter breed zouden zijn. Voldoende voor 36 schepen. Per dag zouden daar 12 schepen van 1500 ton geholpen kunnen worden. Het water zou vanuit de omgeving Nuth-Hoensbroek uit de Geleenbeek komen. Berekeningen maakten duidelijk dat het kanaal per etmaal 135.000 m³ water nodig had. De gemiddelde afvoer van de Geleenbeek bleek daarvoor ruim voldoende te zijn.

Technisch was het dus allemaal mogelijk maar ook financieel bleek het zeer aantrekkelijk te zijn, ook al werden de kosten van de aanleg op 24 tot 29 miljoen gulden geschat. De afstand Heerlen-Rotterdam was via water 260 km. Een schip had daarvoor zes dagen nodig. Inclusief laden en lossen duurde één transport 3 weken, zodat één schip per jaar 17 reizen zou kunnen maken. Als men erin slaagde in Rotterdam een retourvracht voor Heerlen te krijgen, was dat natuurlijk helemaal prachtig. In dat geval werden de kosten op f 0,42 per ton kolen geraamd. Maar zelfs als het schip leeg uit Rotterdam terugkwam, waren de kosten aanzienlijk lager dan via het spoor en werden op f 0,52 per ton geraamd. De eindconclusie was dan ook, dat het mogelijk was "12% van de marktprijs der steenkolen op het vervoer te besparen door aanleg van een kanaal. In dat geval worden de jaarlijksche onkosten van het kanaal door heffingen geheel gedekt" (p.37).

Technisch was het mogelijk, financieel was het zeer aantrekkelijk en toch is het kanaal er niet gekomen. Waaraan lag dat nu? Allereerst bleek in 1924 dat Aken ook interesse had in een waterwegverbinding met de Maas en wel via Heerlen. Mocht daarvoor van Nederlandse zijde geen belangstelling bestaan, dan overwoog het Akense stadsbestuur een verbinding met de Rijn te laten maken. Aken was bereid - uiteraard, zou men geneigd zijn te zeggen - ook financieel bij

te dragen. Reden genoeg voor burgemeester Waszink om in 1924 bij de Minister van Waterstaat op spoed aan te dringen².

Daarna gebeurde er blijkbaar niets meer, totdat in 1927 de Kamer van Koophandel te Heerlen de draad weer oppakte en een ingenieursbureau uit Den Haag opdracht gaf een kanaalplan voor Zuid-Limburg te ontwerpen. Ook nu zou er in Heerlen een haven komen.

Vervolgens verflauwde de belangstelling weer. Zo eens in de twee jaar werden de plannen uit de ijskast gehaald maar de vaart was er uit en erg intensief werd er niet meer gewerkt om de plannen te realiseren. Inmiddels hadden de ontwikkelingen de plannen ook achterhaald. Toen er te Stein en Born overlaadhavens gemaakt waren, waarin miljoenen geïnvesteerd waren, was een kanaal naar Heerlen ten behoeve van het kolenvervoer niet meer nodig. De Minister van Waterstaat was in 1938 dan ook vrij hard in zijn afwijzing. Letterlijk schreef hij: "De aanleg van een kanaal naar Heerlen is niet alleen niet nodig, doch ook niet te verdedigen"³.

Ook na de oorlog probeerde men in Heerlen nog steeds een kanaal te krijgen maar ook de provincie bleek in 1948 niet overtuigd van de noodzaak⁴ en daarmee kwam definitief een einde aan de plannen en kreeg Heerlen niet het kanaal waarop een aantal mensen gehoopt had.

J.T.J. Jamar.

NOTEN:

1. M. v.d. Ven, Een kanaal naar Heerlen, 1924.
2. AGH, Gemeentebestuur 1919 - 1981, Z 603.
3. Brief van de Minister van Waterstaat aan B en W van Heerlen, 29 okt. 1938, AGH, Gemeentebestuur 1919 - 1981, Z 604.
4. Brief van GS aan B en W van Heerlen, 29 april 1949 AGH, Gemeentebestuur 1919 - 1981, Z 604.

Het Land van 's-Hertogenrade en de Limburgse successie-oorlog (1283-1289)

Het land van 's-Hertogenrade was eertijds in een personele unie verbonden met het hertogdom Limburg; de hertog was namelijk tevens heer van 's-Hertogenrade. Toen in 1283 Irmgard, de laatste rechtstreekse afstammeling van het Limburgse hertogshuis, overleed, ontstond er een hevige strijd om de erfopvolging in Limburg en de andere gebieden die met Limburg waren verbonden. Het afgelopen jaar is op verschillende plaatsen de beslissende slag van Woeringen herdacht die op 8 juni 1288 werd geleverd bij genoemde plaats, in het Duits "Worringen" geheten. Te Maastricht was in het provinciehuis de interessante tentoonstelling over dat onderwerp te zien, die op 15 september met een herdenkingszitting werd geopend.

Het lijkt mosterd na de maaltijd, nu nog aandacht te besteden aan de lotgevallen van stad en land van 's-Hertogenrade in die oorlog. Er zijn een paar redenen dat toch te doen. De strijd om de Limburgse successie was niet beëindigd met de slag van Woeringen; de vrede werd pas zestien maanden later op 15 oktober 1289 te Parijs gesloten. Vanaf die datum kon de hertog van Brabant zich ten volle hertog van Limburg en daarmee heer van 's-Hertogenrade noemen. Bovendien was het gebied van 's-Hertogenrade een belangrijk onderdeel van de Limburgse erfenis. In de algemene literatuur komt dat nauwelijks tot uiting; zelfs niet bij Jappe Alberts die in zijn *Geschiedenis van Gelderland* de strijd om Limburg expliciet behandelde¹. In de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* heeft P. Avonds in een nieuwe visie op de Brabantse geschiedenis de strategische betekenis van 's-Hertogenrade praktisch terzijde geschoven. Vreemd genoeg onderkent hij in zijn jongste artikel in het tijdschrift *Literatuur* de betekenis van 's-Hertogenrade helemaal niet².

Het afgelopen jaar hebben verschillende erkende historische artikelen gewijd aan de Limburgse successie-oorlog. G. Venner en vooral Severin Corsten onderlijnden de belangrijke positie van de buitengebieden die tot het hertogdom behoorden, en speciaal de betekenis van het land van 's-Hertogenrade³.

Wat maakte dit landje dan zo belangrijk? Dwars door het kerngebied, dat wil zeggen door de tegenwoordige gemeenten Herzogenrath en Kerkrade, liep de grote intergewestelijke handelsweg vanuit Keulen naar de Brabantse en Vlaamse steden. En de hertog van Limburg bezat het geleidrecht op de wegen tussen Rijn en Maas, dat hij overigens moest delen met de aartsbisschop van Keulen. Vanuit het stadje 's-Hertogenrade - in die tijd meestal Rode genoemd - verleende de Limburgse drossaard in naam van de hertog

dit geleide, waarmee aan de kooplieden die de route benutten, veiligheid en zekerheid werd geboden. Op hun beurt moesten de handelaren een vergoeding betalen in de vorm van tol en weggeld. Voor de Limburgse hertog werden die geheven te 's-Hertogenrade. De inkomsten groeiden met het toenemende handelsverkeer tussen Keulen en Brabant/Vlaanderen. De transitogoederen immers, dat wil zeggen de goederen die vanuit Keulen bestemd waren voor de gebieden ten westen van de Maas, en de goederen die van daaruit voor Keulen waren bestemd, moesten via deze handelsweg worden vervoerd en de tol te 's-Hertogenrade passeren⁴.

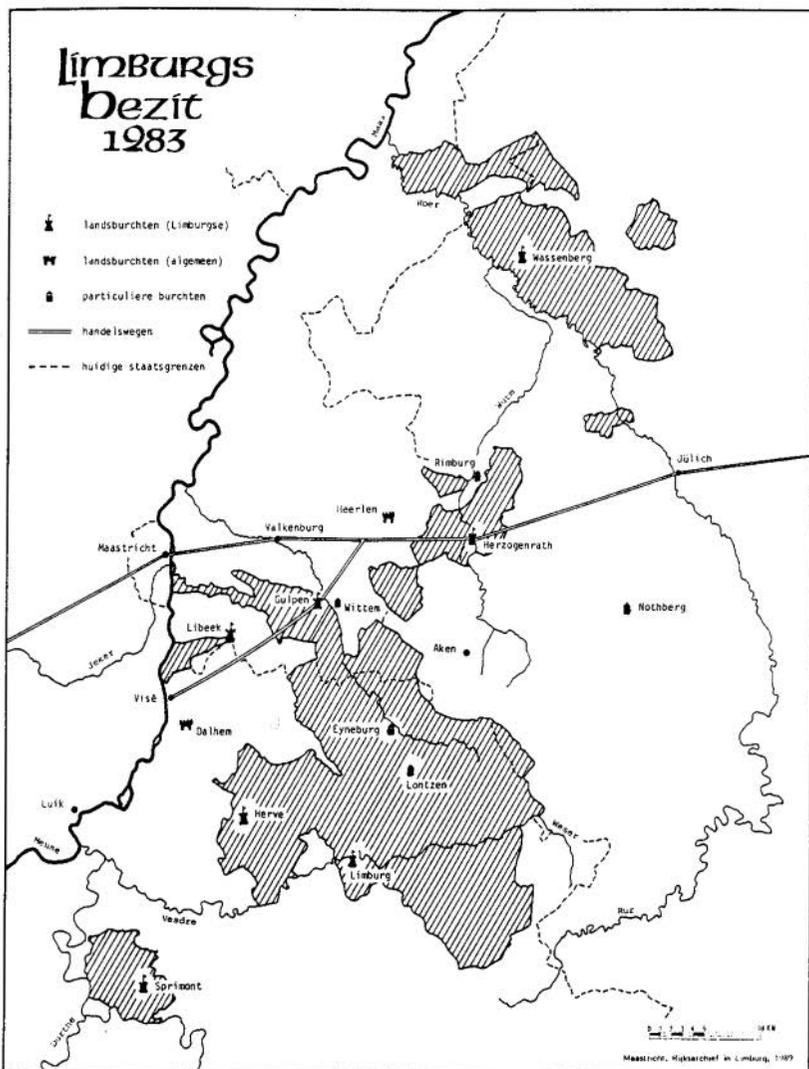
De route naar Brabant en Vlaanderen liep verder over Valkenburg en Maastricht, waar men de Maas kruiste. Handelaren met goederen bestemd voor of afkomstig van Luik en omgeving volgden vaak een nevenroute. Deze takte in Ubachsberg af van de hoofdroute, kruiste bij Gulpen de Geul en liep via 's-Gravenvoeren naar Visé aan de Maas, vanwaar men over land of over water Luik bereikte. Door Gulpen liep ook de belangrijke weg Maastricht-Aken, die echter niet voor transitogoederen gebruikt mocht worden. Het gebied van Gulpen was eveneens in handen van de hertog van Limburg. In de plaats zelf was een tol gevestigd die voor beide verbindingen gold. De belangrijkste tol was die van 's-Hertogenrade. De opbrengst bedroeg in de volgende eeuw, tussen 1374 en 1384, gemiddeld 2625 mark Akens, terwijl die van Gulpen voor 140 mark Akens was verpacht⁵.

De tolplaats 's-Hertogenrade was tot een kleine versterking uitgebouwd: op een natuurlijke hoogte bij het riviertje Worm lag een burcht; daarbij aansluitend waren de verdedigingsmuren rondom het stadje gebouwd. Binnen de omwalling, in de buurt van de stadspoort aan de Worm werd de tol geïnd.

Een bescheiden landsburcht bevond zich te Gulpen bij de samenvloeiing van de Gulp en de Geul. Het was een versterkte toren, gebouwd op een motte, een kunstmatig gevormde heuvel. Deze motte is nog steeds goed zichtbaar als een ronde, met bomen begroeide verhoging aan de voet van de berg waarop het kerkhof van Gulpen ligt. Het terrein draagt de typerende naam "Burggraaf". Ter plaatse bereikte de weg naar Luik die vanaf Ubachsberg langs Cartiels liep, het riviertje de Geul. Evenals te Herzogenrath diende de burcht mede ter bescherming van de rivierovergang⁶.

In het eigenlijke hertogdom Limburg lagen drie landsheerlijke burchten: de hoogteburcht in het stadje Limbourg, een burcht te Herve en een te Sprimont als militair steunpunt in de Limburgse enclave. In de buitengebieden had de hertog behalve te Rode en Gulpen een burcht te Wassenberg, aan de weg van Keulen naar Roermond. Waarschijnlijk was in die tijd ook Libeek een landsheerlijke burcht, ter bescherming van het gebied Eijsden. De eerste vijf landsburchten worden opgesomd in een oorkonde van 1288, die van Libeek komt voor in brieven uit 1286⁷.

Bij de tijdgenoot Jan van Heelu die in zijn zogenaamde

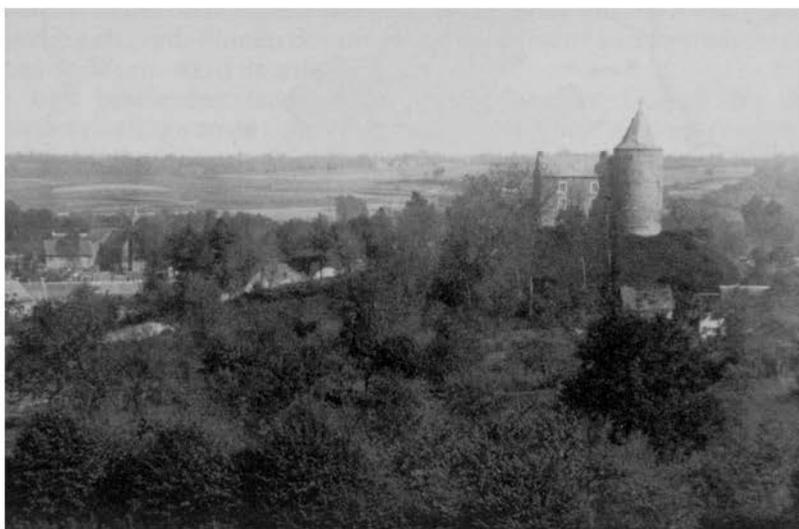

De gebieden die in 1283 tot de Limburgse erfenis behoorden. In afwijking van de in 1988 door G. Venner ontworpen kaart is het gebied Teveren niet opgenomen, wel de enclave Welz-Rurdorf bij de Roer, het hertogdom zelf is in zijn bekende omvang getekend, omdat de plaatsen Reimersdaal, Sinnich, Veljaren bij Homburg en Eynenburg als "Limburgs" voorkomen bij Van Heelu.

Rijmkroniek het verloop van de Limburgse successieoorlog heeft beschreven, staat "Limburg" als samenvattend begrip voor al deze gebieden. Volgens hem was bijv. door het kinderloze overlijden van Irmgard "Limborch, ende daertoe dlant gheheelik" rechtens toegefallen aan haar neef, Adolf graaf van Berg. Wanneer zich in het najaar 1283 de tegenstanders tussen Aken en Maastricht hebben verzameld en de hertog van Brabant hen tegemoet trekt, formuleert Van Heelu:

*Brac hi op ende voer hen ieghen
Int lant van Limborch, tote Gulpen⁸.*

Als drossaard van deze landen had Walram IV op het einde van zijn regering een ridder uit de buitengebieden aangesteld: Hendrik van Mulrepas, heer van Rimbürg. Deze komt voor in oorkonden van 1278 en 1280⁹. Reinald, graaf van Gelre, die met Walrams enige dochter Irmgard was getrouwd en na het overlijden van zijn schoonvader hertog van Limburg was geworden, verving Mulrepas door Arnold van Julémont, heer van Wittem, genoemd in een oorkonde van 1282¹⁰. Ook hij was iemand uit de buitengebieden. Maar Reinald stelde reeds spoedig een nieuwe drossaard aan; nu een edelman uit het eigenlijke Limburgse land, Cono van Lontzen, genoemd in een oorkonde van 25 maart 1283¹¹. Dat waren benoemingen met zwaarwegende gevolgen: Reinald joeg twee belangrijke edellieden tegen zich in het harnas, hetgeen hem in de komende oorlog zou opbreken.

De hoogteburcht van 's-Hertogenrade; toestand rond 1870. De ronde toren dateert van eind 14de eeuw; links het begin van de westelijke walmuur van het stadje. -Foto-archief van Centrum Rolduc, album Van Boom.

In juni 1283 stierf namelijk Reinalds vrouw Irmgard, zonder kinderen te hebben nagelaten. Volgens de regeling die keizer Rudolf het jaar tevoren had getroffen, mocht Reinald in dat geval het hertogdom voor de duur van zijn leven behouden. Maar de naaste bloedverwant van Irmgard, haar neef Adolf graaf van Berg, maakte aanspraak op de Limburgse erfenis volgens het geldende erfrecht. Op 13 september droeg hij zijn rechten over aan Jan I, hertog van Brabant, die zeer geïnteresseerd was in die gebiedsuitbreiding¹².

Volgens Van Heelu had de Brabantse hertog zich reeds in 1279 met Limburg, speciaal met het land van 's-Hertogenrade bemoeid. Op de intergewestelijke handelsweg leden namelijk reizigers en kooplieden uit Brabant "scade ende pine", terwijl het de taak van de Limburgse hertog was geen onrecht te gedogen "op die strate"¹³. Gewoonlijk wordt aangenomen dat hier roofridders aan het werk waren, maar men vergeet dat bij gebrek aan een bovengewestelijke rechterlijke instantie vaak functionarissen of kooplieden met hun waren werden vastgehouden als dwangmiddel. Men probeerde op die manier hun landsheer, leenheer of stadsbestuur te pressen hun schulden te voldoen of begaan onrecht te herstellen.

Om het onrecht te wreken trok hertog Jan in augustus 1279 vanuit Maastricht richting 's-Hertogenrade, waar de grote geleidepost was. Tekenend voor de zienswijze van Van Heelu staat er weer: "hi toech int lant van Limborch"¹⁴. Bij Rode gekomen liet de hertog het in de buurt gelegen kasteel Rimburch "neder breken". Volgens plaatselijke historici was zijn motief het verwoesten van de belangrijkste roofridderburcht¹⁵. Het ging echter veeleer om de bestraffing van een persoon die zijn taak niet vervulde, van de machtige Limburgse drossaard die te weinig toezicht op de handelsweg uitoefende. En dat was de reeds genoemde Hendrik van Mulrepas, die tevens heer van Rimburch was. De Brabantse hertog trof hem in zijn persoonlijke bezittingen. Hertog Jan beschouwde zich als een soort oppertoezichthouder, zoals blijkt uit de overeenkomst die hij daaraanvolgend op 28 augustus 1279 te Wankum aan de Niers sloot met de aartsbisschop van Keulen en de graven van Gelre en Kleef voor vrijheid en veiligheid van het reizigers- en handelsverkeer. Dat verdrag gold namelijk voor alle gebieden tussen de Rijn en de Dender, een rivier aan de westkant van Brabant¹⁶.

Vier jaar later, wanneer de Brabantse hertog in september 1283 zijn krijgstochten om Limburg begint, staat Hendrik van Mulrepas aan zijn zijde. Hendrik had niet kunnen verkroppen dat hij als drossaard was afgezet en dat nu de macht en de eer in handen waren van de Scavendriesen. Drossaard was immers Cono Snabbe, heer van Lontzen en hoofd van dat geslacht. Hij had ook de burchten Herve, Sprimont en Libeek in pand gekregen van Reinald, graaf van Gelre en hertog van Limburg. Dezelfde afkeer van Reinald en de Scavendriesen koesterde Arnold van Wittem, de jonge, die na

De burggraaf te Gulpen; toestand 1974. De motte waarop de landsburcht stond, is met bomen begroeid. Rechts de Gulpener berg; in de verte de kerk van Vijlen. -Foto A. Corten.

Mulrepas korte tijd drossaard was geweest. Daardoor raakten beide edellieden met elkaar bevriend en hoopten - volgens Van Heelu - zich met steun van de Brabantse hertog te kunnen wreken op de graaf van Gelre en hun vijanden, de Scavendriesen¹⁷.

Bij de eerste confrontatie nabij Gulpen, eind september 1283, staat er tegenover de Brabanders een machtig leger. Daarbij hadden zich velen uit het gebied tussen Maas en Rijn aangesloten. "Allene her Mulrepas ende oec die heere van Witham" bevinden zich aan de kant van Jan van Brabant, in tegenstelling tot de vele andere Limburgse edelen. Met de heren van Wittem zijn bedoeld de gebroeders Herman, Arnold en Simon, misschien ook hun vader Arnold¹⁸.

In de regel stelt men het zo voor dat de edelen van het hertogdom verdeeld waren in twee partijen, de Scavendriesen en de Mulrepas, die elkaar op leven en dood bevochten. Maar Van Heelu die door allen als bron wordt gebruikt, zegt dat "dlant van Limborch was gesceden / in tween partyen van veeden"¹⁹. En daarmee bedoelt hij de *hele* Limburgse erfenis. Tegenover de grote groep van de Scavendriesen die in het hertogdom zelf woonden, plaatst Van Heelu "her Mulrepas" d.w.z. Hendrik van Rimburch als leider van het geslacht dat in en rond het land van Rode woonde, en de heren van Wittem. Tegenover elkaar stonden dus de edelen van het hertogdom en die van de buitengebieden. De laatsten hadden - volgens Van Heelu - de Brabantse hertog aangeraden, met krijgslieden "int lant van Limborch" te komen²⁰.

De eerste krijgstoct richtte zich op die Limburgse buitengebieden, op de streek van het tegenwoordige Zuid-Limburg. Daar had de hertog enkele steunpunten. Allereerst de versterkte stad Maastricht, waarvan hij tesamen met de bisschop van Luik heer was, en de ommuurde stad Aken, waarover de Brabantse hertog de oppervoogdij bezat. In beide steden lag een contingent Brabantse krijgslieden. Zuidelijk van Maastricht was het land van Dalhem met de hoogteburcht in het gelijknamige stadje in het bezit van de hertog. Er hoorde o.a. 's-Gravenvoeren toe. In de nabijheid van twee "Limburgse" landsburchten lagen de kastelen van zijn medestanders: dichtbij 's-Hertogenrade de burcht Rimborg (van heer Mulrepas) en vlak bij de burcht Gulpen het kasteel Wittem op de andere oever van de Geul.

Maar Walram, heer van Valkenburg en Monschau, had de zijde gekozen van graaf Reinald van Gelre, de regerende hertog van Limburg. Zijn hoogteburcht met het versterkte stadje Valkenburg waren een belangrijk steunpunt voor de tegenstanders van Brabant. En de aartsbisschop van Keulen, de voornaamste bondgenoot van Reinald, bezat een versterking te Heerlen - het zogenaamde landsfort - dat na 1244 met goedvinden van de toenmalige Brabantse hertog was herbouwd²¹.

De eerste aanval van de Brabantse hertog in de maand september gold de Valkenburgse sterkte Limale, die bedreigend dicht bij Wijk was gelegen. Het is het latere kasteel Limmel, dat in de vorige eeuw de naam Betlehem kreeg en waarin nu de Hogere Hotelschool is gevestigd. Toentertijd was het een weertoren, omgeven "door diepe grachte". Maar de hertog kon de sterkte met weinig moeite veroveren, "met scilde ende met spere", aldus Van Heelu, en hij "dede dien torre af breken"²².

Daarop verzamelden zich eind september het leger van de graaf van Gelre en de bondgenoten in de buurt van Aken. Hertog Jan trok hen tegemoet en beide legers ontmoetten elkaar bij Gulpen, zoals boven reeds vermeld. De vijanden "waren binnen haren lande" en met velen, terwijl de hertog nog weinig helpers had, schrijft Van Heelu²³. Men durfde van beide kanten geen gevecht aan; een paar Minderbroeders traden bemiddelend op, zodat de partijen vredig uiteengingen. Hertog Jan keerde naar Brabant terug²⁴. Pas in de zomer van het volgend jaar verscheen hij hier weer op het strijdtoneel.

Intussen werd op het lokale vlak de strijd voortgezet. Cono van Lontzen, de Limburgse drossaard, viel het land van Dalhem binnen, maar werd gevangen genomen en als belangrijke gijzelaar opgesloten te Genappe in Brabant. Walram, heer van Valkenburg, keerde zich tegen Maastricht en maakte gevangenen. Op hun beurt deden Brabantse krijgslieden vanuit Maastricht en Aken een inval in het land van Valkenburg en richtten er verwoestingen aan. Een deel van het legertje trok onder leiding van Winnemar van Gymnich

Reliëf op het binnenplein van de burcht te Herzogenrath, voorstellende de "schutter van Rode" die in 1283 de Brabantse aanvoerder met een pijlschot zou hebben gedood vanuit een boom buiten de stadsmuur. - Het reliëf is in 1973 vervaardigd door Kurt Wolf von Borries.

oostwaarts, om 's-Hertogenrade in een stormaanval te veroveren. Maar de Brabantse aanvoerder werd dodelijk getroffen door een pijl, afgeschoten vanuit de vesting. Dit alles speelde zich af "eer de kerstdage leden", in december 1283, voordat Kerstmis voorbij was²⁵.

In het stadje 's-Hertogenrade heeft ter bescherming zeker een kleine Limburgs-Gelderse troepenmacht gelegen, maar sinds het midden van de vorige eeuw wordt in de lokale historie het dodelijke schot toegeschreven aan de "Wehrhaftigkeit der Roder Bürger". Als een tweede Wilhelm Tell zou een van de plaatselijke schutten de vijandelijke aanvoerder hebben gedood en daarmee het land gered.

Zijn naam is onbekend, maar als "der Schütz von Rode" leeft hij voort en is geëerd met een ballade, toneelstuk en straatnaam. Sinds 1973 is het wapenfeit uitgebeeld in een relief op de binnenplaats van de burcht²⁶.

De dood van Van Gymnich had voor Brabant een belangrijke consequentie. Sinds 1276 was Winnemar bezitter van de burcht Kerpen, gelegen in de buurt van Keulen. Via zijn vrouw Johanna van Hoogstraten was hij heer van het Brabantse Hoogstraten (ten noordwesten van Turnhout). In 1282 verkocht hij Kerpen aan Jan I, hertog van Brabant. Na de dood van Winnemar trad deze daadwerkelijk in zijn rechten en werd op 11 februari 1284 door keizer Rudolf beleend met burcht en heerlijkheid Kerpen²⁷. Er kwam een Brabantse bezetting te liggen, hetgeen door de Keulse aartsbisschop als een bedreiging werd ervaren. Na een belegering van enkele weken wist hij in maart 1284 de burcht te veroveren door met behulp van een installatie vuur in het kasteel te schieten, zodat "die van binnen . . . ute moesten rinnen", wilden ze niet verbranden, zoals Van Heelu het gebeuren plastisch beschrijft²⁸.

Het castrum en oppidum 's-Hertogenrade is in het verdere verloop van de oorlog niet meer aangevallen, hoewel de Brabanders steunpunten hadden in de stad Aken en in het nabijgelegen kasteel Rimburch. Het stadje bleef de hele oorlog in Gelderse handen en bleef gespaard voor het directe oorlogsgeweld, maar het land 's-Hertogenrade is er niet aan ontsnapt, evenmin als Aken. In de wintermaanden van 1284 werden Akenaren die met goederen en levensmiddelen onderweg waren, door de vijanden van Brabant beroofd of niet toegelaten op de wegen, zodat in de stad een tekort aan voedsel ontstond;

*Alle des hertoghen viande
Rovede, ende namen pande
Op die van Aken buten,
Ende daden hen die wege versluten,
Alsoe, dat men tAken binnen
En ghene spise en mochte gewinnen*²⁹.

Ook de kleine heren vochten op weinig zachtzinnige wijze hun vetes uit, waaronder vooral het open platteland te lijden had;

*Daer gheschiede dicke int lant
Roef, moort ende brant,
dat ongetelt es bleven*³⁰.

Van Heelu noemt met name Hendrik van Mulrepas, de heer van Rimburch, en de Scavendriesen, waartoe de Limburgse drossaarden Cono en Hendrik van Lontzen behoorden, als degenen die heel de oorlog door tegen elkaar te keer gingen. "Haer bernen noch haer moorden" kan men vangen in woorden, zo schrijft hij³¹.

Bovendien was het eertijds een erkend recht dat zowel eigen als vijandelijke legers de ravitaillering voor mens en paard haalden uit de streek waar men doortrok of bivakkeerde. En de troepen die van

west naar oost of van oost naar west trokken, moesten juist het gebied van Aken en 's-Hertogenrade passeren; daar lagen de doorgaande wegen.

Hoe het land van deze lange successie-oorlog heeft geleden, wordt duidelijk aan het voorbeeld van de abdij Kloosterrade. In 1290 ging zij gebukt onder de zware schuldenlast van 1400 mark Keulse denaren (een mark omvatte 144 van zulke zilveren penningen). Op frappante wijze wordt in twee Latijnse oorkonden beschreven hoe deze schuld is ontstaan: wegens de diverse twisten en onenigheden tussen de heren van het land rondom - we bevinden ons sinds verscheidene jaren als het ware in het centrum van een kleine natie - hebben wij grote schade geleden en rentelasten op ons moeten nemen en goederen moeten verpanden tot een hoogte van 1400 mark³². De schuldenlast was zo drukkend dat abt en convent enkele veraf gelegen landerijen en inkomsten uit cijzen en tienden moesten verkopen, omdat ze er anders niet bovenop zouden komen. De formulering "tamquam in medio parve nationis iam annis pluribus constituti" wijst er op dat ook de Rolducse koorheren de Limburgse gebieden als een eenheid ervoeren, hoewel pas sedert enige jaren.

De eenheidsgedachte ontwikkelde zich volgens G. Venner in de loop van de 13de eeuw en kwam tot uiting in de benoeming van één drossaard voor alle gebieden samen³³. Volgens Moorman van Kappen werd in 1282 de Limburgse erfenis ook als een eenheid door het echtpaar Reinald van Gelre en Irmgard van Limburg aan de Rooms koning Rudolf overgedragen. Ze werd als één rijksleen beschouwd, waarmee de koning op 18 juni Irmgard beleende. Tegelijk gaf hij Reinald het recht, na haar dood datzelfde hertogdom met alles wat erbij hoorde, "eundem ducatum cum omnibus suis pertinentiis", zijn leven lang te bezitten³⁴.

Het hertogdom met zijn buitengebieden werd als een territoriale eenheid opgevat. Daarbij behoorde het land van 's-Hertogenrade met de belangrijke tol en de strategische versterking aan de intergewestelijke handelsweg. Vreemd is dan ook de bravourchtig geformuleerde stelling van P. Avonds: "Dat de annexatie van Limburg de beheersing door Brabant van de handelsweg Brugge-Keulen betekend zou hebben is klinkklare onzin, omdat deze weg helemaal niet door het hertogdom Limburg liep. De weg liep op zijn best enkele kilometers ten noorden van de uiterste noordgrens van het hertogdom"³⁵. Avonds geeft hier blijk van weinig inzicht in de situatie van het toenmalige Limburg.

(Wordt vervolgd.)

L. Augustus

NOTEN:

1. W.J.(appe) Alberts, *Geschiedenis van Gelderland, I, Zutphen 1978*, blz. 71-73. Ook uitgegeven in de serie "Maaslandse Monografieën" onder de titel: *Van heerlijkheid tot landsheerlijkheid*, Assen 1978.
2. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden, II, Haarlem 1982*, in het artikel "Brabant en Limburg 1100-1403", blz. 466. De kaart van het oude hertogdom Limburg op blz. 455 geeft een onjuist beeld, want de met Limburg verbonden gebieden zijn weggelaten en de ingetekende wegen waren onbelangrijke, plaatselijke verbindingen. P. Avonds, *Van Keulen naar Straatsburg*, in: *Literatuur 5 (1988) blz. 198*. Hij ontkent in alle toonaarden de betekenis van de handelsweg voor deze oorlog.
3. G. Venner, *Die Grafschaft Geldern vor und nach Worringen*, in de catalogus der tentoonstelling 1988, blz. 251-265, speciaal 254-258; S. Corsten, *Der limburgische Erbfolgekrieg an Maas und Rur. Das Herzogtum Limburg und seine Nachbarn vor und nach der Schlacht bei Worringen*, in: *Der Tag bei Worringen, 5. Juni 1288 (= Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln, Heft 72)*, Köln-Wien 1988, blz. 211-266, speciaal 212-214.
4. L. Augustus, *Wijnstraat of Wijngracht; het oostlimburgse tracé van de middeleeuwse handelsweg Keulen-Vlaanderen*, in: *Msg. 92(1973)*, kolom 175-194.
5. L. Augustus, *De middeleeuwse tollens verbonden met het land van 's-Hertogenrade*, in: "Van der Nyersen upwaert" (= *Werken van het LGOG*, nr. 7), blz. 55 en 63.
6. Deze gegevens ontvingen we van A. Corten, waarvoor onze vriendelijke dank.
7. Oorkonde van 23 mei 1288 in C. Wampach, *Urkunden- und Quellenbuch... der altluxemburgischen Territorien, V, Luxemburg 1948*, nr. 231. (Regest in de catalogus van de tentoonstelling over Woeringen, blz. 69. Ten onrechte wordt hier voor Herzogenrath de Franse benaming "Rolduc" gebruikt) G. Venner, *Een vermelding van het kasteel Libeek in 1286*, in: *Uit Eijdsens verleden*, nr. 40, 1987, blz. 13-15.
8. Jan van Heelu, *Rymkronyk betreffende den slag van Woeringen*, uitgegeven door J.F. Willems, Brussel 1836, resp. de verzen 1460/61 en 1686/87. Aan het einde een "Codex diplomaticus" met 225 oorkonden.
9. A. Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse, II. Partie, Cartulaires I*, blz. 144 (10 jan. 1278); Th. Lacomblet, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins, II*, nr. 738 (22 maart 1280, n. st.).
10. Verkooren, *Cartulaires I*, blz. 153 en 154 (1 april 1282).
11. idem, blz. 161. Ten onrechte is het jaartal door Verkooren gewijzigd in 1284. Het is een oorkonde uit Luik, waar de kerststijl bij de jaaraanduiding werd gebruikt. - Cono komt ook als drossaard voor in de jaren 1273 en 1275.
12. Volgens Van Heelu, *kocht* de hertog het land (vers 1536); volgens de oorkonde waarin Adolf de leenmannen van Limburg opriep leenhulde aan Jan I te brengen, was het een *donatio* (Willems, *Codex diplomaticus*, nr. 34).
13. Van Heelu, verzen 1077-1083.
14. idem, verzen 1084-1089.
15. Chr. Quix, *Schloss und ehemalige Herrschaft Rimburg, Aachen 1835*, blz. 19; H. Hanssen, *Die Rimburg, Aachen 1912*, blz. 71-73; H. Goossens, *Ubach over Worms*, z.pl. 1981, blz. 131. - In deze werken staan enkele onjuistheden: de middeleeuwse handelsweg liep niet langs kasteel Rimburg; de burcht werd niet in 1278, maar in 1279 verwoest, hetgeen blijkt uit de context bij Van Heelu (verzen 1147-1149) en uit de tijdsomstandigheden (Corsten, blz. 223); heer van Rimburg was toen niet Willem, maar Hendrik van Mulrepas.

16. Codex diplomaticus, nr. 18.
17. Van Heelu, verzen 1531-1540.
18. idem, verzen 1675-1679; H. Mosmans, De heeren van Wittem, Venlo 1923, blz. 21.
19. idem, verzen 1503/04. In de tentoonstellingscatalogoog is een moderne Duitse vertaling van de Rijmkronek opgenomen (blz. 105-153). Bij deze passage (blz. 112, kolom 1) maakte de vertaler een storende fout: "geslechten die ieghen een wouden vechten" vertaalde hij met "Geschlechter, die gegen ihn (= de hertog) kämpfen wollten", in plaats van "gegeneinander". Dan zouden de Scavendriessen en Mulrepas medestanders zijn geweest.
20. idem, verzen 1543-1546 en 1548-1550. Het eigenlijke komen "int lant van Limborch" beschrijft Jan van Heelu ongeveer 1000 verzen verderop, bij vers 1635 "ende quam gevaren/over Mase". De beschrijving van die tocht loopt tot en met de verzen 1760/61 ("Keerde die hertoge ende sine liede/te Brabant wert..."). Daarop terugkijkend zegt Van Heelu in de verzen 1783/84 "Dit was sine ierste reise/om Limborgh". Het komen naar Limburg in de verzen 1548-1550 is slechts een voorafgaande beknopte vermelding van die tocht, om aan te geven dat de hertog inderdaad op het advies van Mulrepas en de Wittems inging. Bovendien heeft Van Heelu nu de gelegenheid om het tot stand komen van de grote coalitie tegen Brabant breed te beschrijven.
21. J. Jamar, Heerlen 750 jaar landsfort, in: LvH 15 (1975), blz. 61-71.
22. Van Heelu, verzen 1648-1653. Een uitvoerige reconstructie van deze successieoorlog is ondernomen door Severin Corsten (zie noot 3) en gedeeltelijk door F.-R. Erkens, Siegfried van Westenburg (1274-1297), Bonn 1982, in hoofdstuk V, Die erzbischöfliche Politik im Zeichen des Limburger Erbstreites.
23. idem, resp. 1703-1706 en 1692-1696.
24. idem, verzen 1738-1761.
25. idem, verzen 1820-1850, 1862-1909, 1910-1958.
26. W. Gierlichs, Aus der Geschichte der Stadt Herzogenrath, in: Heimatblätter des Landkreises Aachen, 8 (1938), blz. 9-11; Th. Kutsch, Ein Stück Stadtgeschichte, St. Sebastiani Armbrustschützen-Gesellschaft Anno 1250 Herzogenrath, Herzogenrath 1975. Vriendelijk dank aan Th. Kutsch voor de verdere informatie.
27. S. Corsten, Winemar von Gymnich als Herr von Kerpen, in: Kerpener Heimatblätter, 1 (1963-1970), blz. 333-341; E. von Oidtman, Das Geschlecht Gymnich, in: ZAGV 30 (1908), blz. 155-234, speciaal 164 en 168-169.
28. Van Heelu, verzen 2321-2358, speciaal 2348-2354.
29. idem, verzen 2109-2114.
30. idem, verzen 3891-3893.
31. idem, verzen 3897-3899.
32. Oorkonde van 1 juni 1290 (G. Franquinet, Oorkonden en bescheiden van de abdij Kloosterrade en van... Marienthal, Maastricht 1868, nr. 10, blz. 210) en van 9 juni 1290 (Th. Lacomblet, II. nr. 889).
33. Venner, a.w. (zie noot 3), blz. 256/57.
34. O. Moorman van Kappen, Zu den lehnfolgerechtlichen Aspekten des limburgischen Erbfolgestreites, in: Der Tag bei Worringen, 5. Juni 1288, Köln-Wien 1988, blz. 113.
35. Avonds, Van Keulen naar Straatsburg (zie noot 2), blz. 198.

Romeins Heerlen (vervolg)

Dit deel van het verslag van het onderzoek naar de geschiedenis van Romeins Heerlen, geeft enkele aanvullingen op het vorige artikel (LvH 1988,4). Aangezien ik voor mijn onderzoek ben aangewezen op gegevens die in het verleden vaak onvoldoende werden gedocumenteerd¹, kan het gebeuren dat de samenhang tussen verschillende gegevens pas later blijkt. Ondanks het rommelige karakter dat door deze werkwijze ontstaat, geef ik hieraan toch de voorkeur, aangezien een eventuele discussie over een onderwerp direct kan worden verwerkt. Dit om het algehele overzicht van Romeins Heerlen, dat aan het einde van het onderzoek gegeven zal worden, een zo breed mogelijke basis te verschaffen.

De spitsgracht

Het noordelijk gedeelte van de spitsgracht werd eerder dan vermeld waargenomen en wel in 1931 bij de bouw van een woonhuis ten zuiden van de Coriovallumstraat². Van zowel het noordelijk als het zuidelijk gedeelte van de gracht werden na hun eerste ontdekking nog diverse stukken gevonden, alle in westelijke richting³. De in 1941 aangetroffen afgeschuinde zuid-oosthoek blijkt niet de enige te zijn geweest. Ook de afgeschuinde noord-oosthoek werd aangesneden en wel door P. Peters in 1928⁴. Hierdoor kunnen wij ook van de twee westelijke hoeken aannemen dat zij afgeschuind zijn geweest.

De tweede fase van de spitsgracht ontstond door uitgraven van de dichtgeraakte gracht uit de eerste fase; deze werkwijze treffen wij ook aan in Cuyck bij de aanleg van het vierde eeuwse castellum⁵. Het bestaan van twee fases werd overigens al in 1941 onderkend⁶.

Datering spitsgracht 1

Bij de uitbreiding van het thermencomplex op het einde van de 2de eeuw o.a. bestaand uit de bouw van een porticus aan de noordkant⁷ hield men rekening met de eerste spitsgracht. Dit betekent dat de gracht toen nog in functie was. Een bevestiging hiervan vinden wij in het feit dat de aanwezigheid van de opgevulde gracht in een latere fase geen beletsel vormde om er overheen te bouwen. De spitsgracht uit de eerste fase is te interpreteren als een onderdeel van een "statio", een versterking aangelegd op een strategisch belangrijke plek - hier de kruising van twee belangrijke doorgaande wegen. Deze "stationes" werden aangelegd om de Rijnlimes een zekere diepte c.q. verankering in het achterland te verschaffen⁸.

Datering spitsgracht 2

Aan de reeks vierde eeuwse versterkingen langs de weg Keulen-Tongeren kunnen nog enkele toegevoegd worden. De vierde

eeuwse versterking te Jülich kan gedateerd worden tussen 306 en 337 na Chr.⁹ Tussen Hulsberg-Goudsberg en Maastricht ligt nog een versterking uit deze periode nl. Rondenbosch-Valkenburg-Houthem¹⁰.

H.J. Eggen

NOTEN

1. H.J. Eggen, Heerlen en zijn archeologie, in: Zwarte Veldje, Heerlen, 1984. Beeld van een opgraving, 1987, blz. 18-20.
2. P. Peters, Romeinse en andere vondsten te Heerlen, in: *Msg.* 54 (1934) blz. 19.
3. P. Peters, De spitsgracht om Coriovallum, in: *Msg.* 39 (1919), blz. 90-92; P. Peters, De gracht om Coriovallum, in: *Msg.* 40 (1920), blz. 36-39; P. Peters, Romeinse vondsten in Heerlen, in: *Msg.* 56 (1936), blz. 14-15; A.E. van Giffen, Thermen en castella te Heerlen: een rapport en een werkhypothese, in: *L'Antiquité classique* 17 (1948), plaat II-VI-XIII-XIV; Rijksdienst van het oudheidkundig bodemonderzoek, kaart c-6-a-65/67, 70/74; J.T.J. Jamar en J.P.A. van der Vin, A hoard of late Roman coins from Heerlen, in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 26 (1976), blz. 169-174; Dossiers opgravingsdocumentatie Thermenmuseum Heerlen, Coriovallumstraat Z-zijde 1986 en Tempspleinplantsoen 1986.
4. Documentatie archeologie, Thermenmuseum Heerlen: Raadhuisplein Z.-zijde, opgr. 1928. Dossiers opgravingsdocumentatie Thermenmuseum Heerlen, Raadhuisplein Z.-zijde 1928.
5. J.E. Bogaers, Enige opmerkingen over het Nederlandse gedeelte van de limes van Germania Inferior (Germania Secunda), in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 17 (1967), blz. 111.
6. A.E. van Giffen, a.w., plaat XIII.
7. H.J. Eggen, Romeinse kalksteenwinning in Zuid-Limburg, in: *Natuurhistorisch Maandblad* 77 (1988), blz. 203-204.
8. W.A. van Es, *De Romeinen in Nederland*, Haarlem 1980, blz. 99.
9. S. Johnson, *Late Roman fortifications*, London 1983, blz. 166.
10. W.A. van Es, a.w., blz. 122. H. Schönberger, The Roman frontier in Germany: an archeological survey, in: *Journal of Roman studies* (1969), blz. 144-197, S. Johnson, a.w., blz. 138.

De Strijthagermolen gaat weer malen.

In 1984 was de Strijthagermolen nog bewoond. Molenaar-bakker Spijkers en zijn gezin hielden de eind zestiende eeuwse watermolen in redelijke staat. Na hun vertrek begin 1985 kregen weer, wind en vandalen echter vrij spel en inmiddels is het L-vormige complex sterk vervallen. Wie nu een bezoek brengt aan het gebied Strijthagen, treft aan de rand van de vijver alleen nog een bouwval aan.

Dat beeld behoort, als alles volgens plan verloopt, in de tweede helft van dit jaar tot het verleden. De gemeente Landgraaf heeft oude restauratie-voornemens opgepakt en met de verwezenlijking daarvan is in januari begonnen. Naast twee watermolens in Heerlen is die in Landgraaf de enige in Oostelijk Zuid-Limburg die weer in werking gesteld kan worden. Het oorspronkelijke molengebouw met een voor Limburg uniek houten maalwerk heeft de tand des tijds doorstaan, zij het gehavend.

Het in opdracht van de Limburgse Monumenten Stichting vervaardigde restauratieplan voorziet in de reconstructie van molengebouw, stallen en schuren en woning. Alleen wat ingestort of omgevallen is, wordt echt opnieuw opgetrokken. Het is de bedoeling dat het complex zijn karakteristieke scheefstand behoudt. De scheefstand, vooral van molengebouw en aangrenzende stallen, is waarschijnlijk te wijten aan mijnverzakkingen, niet aan de vaardigheden van de bouwheer. De daken van schuur en stallen die

De Strijthagermolen in redelijke toestand. Datum opname febr. 1984, foto Driepoot.

zijn ingestort, zullen in hun oorspronkelijke vorm met een sterkere dakhelling worden gerestaureerd.

Het is ook de bedoeling dat de molen (af en toe) weer gaat malen. Dat klinkt eenvoudiger dan het is. Wederom als gevolg van de mijnontginning is het molenwerk in het water komen te liggen en kan daardoor niet werken. Daarom moeten de assen, maar ook het waterwerk (buiten de molen) ten opzichte van de vijver twee meter hoger komen te liggen. Het hele houten gangwerk in het molenhuis wordt gerestaureerd en aan de westgevel ervan wordt een nieuw metalen waterrad geïnstalleerd. Ook komt in de molen weer en koppel stenen te staan waartussen het graan wordt vermalen. Een tegenvaller valt al te signaleren. Oorspronkelijk was in de molen een takelinrichting aanwezig om de bovenste molensteen op te tilen en op zijn kant te zetten zodat beide stenen gescherpt konden worden. Dit werktuig is enige jaren geleden aan het Openlucht Museum in Arnhem geschonken, maar wordt daar nu vermist zodat het in ieder geval voorlopig niet zal terugkeren naar Landgraaf en zodat ook het vervaardigen van een replica nu niet mogelijk is.

Tot slot wordt het oude bakhuis bij de molen, dat in 1987 moest worden gesloopt, opnieuw opgetrokken, inclusief oven en oorspronkelijke vakwerkonderdelen. De nog aanwezige bijbouwsels worden gesloopt. Op de plek van de veldschuur die bij de molen staat worden parkeerplaatsen aangelegd.

Het molencomplex behoort op dit ogenblik nog toe aan de Monumenten Stichting, die het voor het symbolische bedrag van een gulden heeft gekocht van Vastgoed Jongen uit Heerlen. Na de hersteloperatie draagt de stichting, die toeziet op de restauratie, het complex over aan de gemeente tegen de prijs van de werkelijke onkosten minus de verkregen subsidies. Deze juridische constructie treft men wel vaker aan bij restauraties. Het hele project kost ongeveer 1,9 miljoen gulden, een bedrag dat Landgraaf voor een deel middels subsidies binnenkrijgt, terwijl de gemeente er zelf ook geld voor heeft gereserveerd. Daarnaast moet het complex huur gaan opbrengen.

De boogde huurder is het Streekgewest Oostelijk Zuid-Limburg. De "Taakopdracht Recreatie" (het voormalige Recreatieschap) wil de molen namelijk gaan gebruiken als boswachterswoning. De boswachter moet dan tevens optreden als vrijwillig molenaar. Ook moet in het complex een informatieruimte komen waar het publiek zich kan oriënteren over de flora, fauna en de geschiedenis van het gebied en de daar aanwezige monumenten. Strijthagen is een klein, maar waardevol natuurgebied, doorsneden door de Strijthagerbeek die de raderen van de bovenslagmolen (het water komt boven op het rad terecht) in beweging moet brengen. In de directe nabijheid ligt kasteel Strijthagen met bijbehorende hoeve en koetshuis. Aan dit hele panorama ontleent de molen voor een belangrijk deel zijn betekenis.

Het streekgewest wil verder een materieeldepot inrichten in het molencomplex. Het woonhuis bij de molen wordt verhuurd aan een gezin. Onduidelijk is nog of de Strijthagermolen onderdak moet bieden aan de visvereniging die nu in het koetshuis is gevestigd. Als namelijk de plannen voor het realiseren van een bungalowpark in het gebied alsnog werkelijkheid worden, gaat het koetshuis deeluitmaken van dat project. De vereniging heeft zich in dat geval contractueel verbonden het koetshuis te verlaten om een paar stappen verder in de molen een nieuw onderkomen te vinden.

Th. Sniekers.

Het oude molenrad in desolate toestand. Datum opname juni 1982, foto Driepoot.

Heerlen 1900-1950 op de film.

"Waar een wil is, is een Weg" en "Van het één komt het ander". Daaraan kan gedacht worden bij de film die hier ter sprake komt. Nadat er in het kader van de tentoonstelling "Langs de Weg", gewijd aan de Romeinse weg tussen Boulogne-sur-Mer en Keulen, niet alleen een boek maar ook een film was vervaardigd, ontstond het plan om ook eens een film te maken over Heerlen vanaf de eeuwwisseling tot een eind in deze eeuw. De directeur van het Thermenmuseum, Jo Jamar, en de filmmaker Herman Haenen sloegen de handen ineen en deden vervolgens een oproep aan instellingen, verenigingen en particulieren. De respons was enorm. Uit allerlei (donkere) hoeken kwamen filmfragmenten te voorschijn. Men kwam al spoedig tot de conclusie, dat het materiaal samen met dat uit eigen bezit, dat van Polygoon en van Haghe-Film ruim voldoende was om iets moois te maken.

Dat men zich niet vergiste, is nu gebleken. Door een combinatie van de meest bruikbare en meest interessante lopende beelden is een film ontstaan van 55 minuten, die iedereen zal verbazen door variatie en veelzijdigheid. Wat krijgt men zoal te zien? Eigenlijk te veel om op te noemen, maar we zullen er een greep uit doen:

- de opkomst en het verdwijnen van de mijnen, inclusief het dagelijkse werk in de mijn en de dramatische neerhaling van de schoorstenen;
- mgr. Savelberg, de in 1907 overleden Heerlense priester uit de Gasthuisstraat, die onlangs in het nieuws kwam doordat hij eerbiedwaardig is verklaard, in "levende lijve";
- kloosterzusters in hun leven van alledag, zoals dat was in het prille begin van deze eeuw, onder meer op bedeltocht langs de huizen;
- de Heerlense geneeskruidentuin met de beroemde broeder Aloysius, indertijd zeer bekend door de toepassing van de Kneippkuur;
- een kijkje op Heerlen zoals het er in 1922 uitzag, waarbij alleen al de kleding en de auto's het aankijken waard zijn;
- de markt, de feesten, en "werk in uitvoering", waarbij de mensen ijverig door de Heerlense straten schuiven of de handen uit de mouwen steken;
- de Heerlense kegelbond in vroegere jaren;
- Heerlense gebouwen die verdwenen zijn of er juist nog staan en Heerlense straattaferelen, allemaal even interessant;
- processies, defilés, optochten, muziekkuitvoeringen en andere manifestaties, die tot de conclusie leiden dat er ook toen al altijd wat te doen was in Heerlen;
- dr. Poels, deken Nicolaye en andere geestelijke en wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders uit Heerlens grijze verleden;

Trams in het centrum van Heerlen, 1929.

- echte wielrenners uit 1929 en de arts/atleet Widdershoven in een optreden uit 1934;
- reclamebeelden uit de oude doos;
- de inval van de Duitsers en de intocht van de Amerikanen (Old Hickory) en beelden uit de jaren die daar tussen lagen inclusief onderduikers en bonkaarten, terwijl ook Sinterklaas nog om de hoek komt kijken ...

De film is voorzien van gesproken commentaar en daarnaast op veel plaatsen van ondertiteling, terwijl het geluid, onder meer gesprekken in dialect en veel muziek, het geheel verlevendigen. De muziek wordt gespeeld door het Heerlens Salonorkest. De (deels onvermijdelijke) onvolkomenheden, zoals het te fragmentarisch karakter, het gebruik hier en daar van beelden (met name uit de mijngeschiedenis) die ook van elders al (te) bekend zijn en het mijns inziens toch te beknopt verklarend commentaar bij datgene wat en diegenen die men ziet, zal men zeker op de koop toe nemen.

Hoe uitgebreid een overzicht van de onderwerpen ook zou zijn, het zal duidelijk zijn, dat men maar op één manier echt van de film kan genieten en wel door hem zelf te zien. Dat kan, want de film is in de verkoop (bij Schunck en in het Thermenmuseum) tegen de aantrekkelijke prijs van f 59,- zeker niet te veel voor een historisch document van 55 minuten zoals deze film over Heerlen tussen 1900 en 1950.

M. van der Wijst

Berichten

WERKGROEP HET "LAND VAN HERLE"

11-1-1988 De heer drs. J.T.J. Jamar: Inleiding op de expositie "De Romeinse weg van Boulogne-sur-Mer naar Keulen" en bezoek aan de expositie.

8-2-1988 Voorbereiding van de op 12 maart te organiseren themadag over het onderwerp "Hoe zag onze regio er in het verleden uit?" (Romeinse tijd, late Middeleeuwen, periode 1650-1795).

14-3-1988 Nabespreking van de onderwerpen van de themadag.

11-4-1988 De heer drs. M. van Dijk over "De domeinrekening van het land van Valkenburg van 1439/1440, speciaal met het oog op Heerlen".

9-5-1988 Vervolg van het in de vorige vergadering besproken onderwerp.

13-6-1988 Excursie naar Vaals.

12-9-1988 Excursie naar Schloss Rimbürg.

10-10-1988 Nabeschouwing over het bezoek aan Schloss Rimbürg. De heer A. Patelski over Wederwaardigheden en bevindingen bij het onderzoek naar de familie A Campo (Vrank, Heerlen).

14-11-1988 De zeer eerw. heer F. Crutzen over "Notarissen in de drie Landen van Overmaas, geadmitteerd door de Staatse Raad van Brabant in de 18de eeuw. Schets van het notariaat op het platteland van Zuid-Limburg in het derde kwart van de 18de eeuw".

12-12-1988 De heer Dr. P. Nissen over "De anabaptisten (wederdopers) in het land tussen Maas en Rijn en hun bestrijding door katholieke theologen in de zestiende eeuw".